

zaključani um i utopija

(osam teza o samoodržavanju i samoprevazilaženju)

vladimir cvetković

Dve su temeljne opcije mišljenja (uma) prisutne u jugoslovenskoj »javnosti« danas — ukojilo je uposteđeno koristiti taj ne/diferenciran (a ipak dovoljno precizan) pojam u našoj savremenosti. Za ne verovati je, ali ovaj put nije reč o već legendarnoj YU-»specifičnosti« — problem je znatno »širi« i dotiče se samog ustrojstva modernog društvenog bitka struktuisanog institucionalizovanjem odredenog oblika uma.

1.

Neovisno od kulturnog identiteta, reč je o civilizaciji autoritarnog (metafizičkog) uma, koji proizvodi (sebi) primeren/e sistem/e, gde »snaga sistema nad ljudima raste sa svakim korakom kojim oni izlaze iz vlasti prirode.¹ Autoritarne pretencije toga totalizujućeg uma ne ograničavaju se samo na određeno ideološko polje (recimo politiku), već svojim holističkim, odnosno totalitarističkim intencijama nastoje odrediti isti princip Moći za sve oblike mišljenja i delovanja. Tako se raznolikost »ideološke nadgradnje« pokazuje kao puki privid: organicistički totalitet društvenog bitka ne dopušta ne-metafizičku alternativu uma i sav se pluralitet ideologija i njihovih prostora svodi na samo različite varijacije metafizike Moći i njenih konsekvenci označenih kao »triumfalno zlo« (Adorno).

Provedeno na naše prostore, racionalistički (totalitarni, autoritarni, ideologiski, ne-racionalni) um oblikuje se kroz dva metafizička pravca mišljenja/delovanja, koji sebe naivno razumevaju kao suprotstavljene i isključujuće. Pri tom je i njihovo odnošenje spram socijalne Utopije ambivalentno (»za« i »protiv«), dok se sam pojam Utopije tumači u skladu sa povesnim praxisom, koji je sav u znaku potrage za »jedinstvom« Prirode i Društva, što se dalje neosetno (prirodno?) transformiše u ideologizaciju ideal-a pojeftovanih u Konstrukciju, Program, Model... s nejasnim Ciljem beskonačne (socijalne) sreće, kao razlogom postojanja.

2.

Najuočljivija metafizika, jer je najmoćnija, svakako je ona iz domena oficijelnog — *instrumentalno-funkcionalizirajućeg uma*, za koji se obično kaže da je u službi »parcijalnih interesa«, dakle, vladajućih društvenih grupa, slojeva ili klasa (»naciokratija«, »politokratija«, »birokratija«, »industrijska birokratija«, »partiokratija« itd.), koje vlastiti »voluntarizam« (volju za moć) nastoje prikazati kao izraz opšte volje za Utopijom kvazi-socijalističke provenijencije. Stoga su u nas na delu različitije mesijanske snage i varijante provodenja navedene »utopije«: od eklektičkog Saveza komunista, koji podjednako toleriše boljševičku koncepciju Partije, socijal-demokratski reformizam kao i plemensko-rodovske saveze (usud real-politike determinisane Vlaštu po svaku cenu) — sve do ekonomističkog mesijanizma prosvetene Nauke i menadžerstva, koji kroz fetišizam tržišta i tehnološke revolucije (tih »poluga istrike«) nastoje legitimisati svoju (buduću?) »vodeću« društvenu ulogu.

Time već dosegavamo u vidokrug narodnjačkog — (pozitivističkog) »zdravog razuma«, koji sebe, doživljava kao »naučno utemljen pogled na svet«, te je stoga, navodno, nužno (ili bar delimično) suprotstavljen oficijelnom (vladajućem) političkom umu. Ovakav »naučni« i »disidentski« legitimitet zdravog razuma pronalazi se dalje u odustajanju sa svake Utopije (osobito one socijalističke provenijencije), jer su sve one »utopističke«, dakle — nemoguće (kao: »nerealne«), i nužno vode ka totalitarizmu ili anarhiji. Dometi ove metafizike su očekivani: novi mitovi (kriptoutopije) poput treće industrijske revolucije, »kraja ideologije«, slobodnog tržišta, »tehnološke ere« itd.

Jasno je da je u oba slučaja »za« i »protiv« Utopije na delu »alternativni« — absolutistički um, koji presudjuje kroz obrazac »ili-ili«, sve u najboljoj tradiciji metafizičkog uma i njegove potrebe za apsolutnim »rešenjima«. Ne treba onda ni da čudi da oba »utopistska« i »antiutopistska« uma ne uvidaju međusobnu povezanost (bez malo — identičnost), koja se ne očituje samo u vlastitoj apsolutnosti (isključivosti), već nadase u zajedničkom korenu Moći, koji poodavno ne uspeva da snabdeva neophodnim životnim sokovima svoje postmodernističke plodove: ličnost i pokret, društvo i prirodu.

3.

Moć koja ima ne/promišljenu svrhu i cilj u sebi samoj, većno vraćanje istoga uma svome ishodištu — šta je to drugo ako ne odustajanje od Utopije (Onoga-čega-jos-nema), preciznije: radikalna negacija Utopije — poricanje same mogućnosti njenog postojanja i to kroz prisilni karakter modernog uma: »ili preživeti, ili propasti«. Pitanje »kako živeti« preformulisano je u »kako preživeti?«, odnosno — »zašto propasti?«. Strah od nepoznatog (Prirode, Utopije) pretvorio se u fetiš izvesnosti kvaziutopije, koji je moguć samo uz tabuiziranje Moći, koja postaje »univerzalni tabu« i gde »uopće ništa ne smije ostati izvana, budući je već i puka predstava o izvanjskosti pravi izvor straha«.²

Strah od Utopije (nepoznatog, a mogućeg) nastoji se prevladati pseudoutopijom: ostvarivanjem jedinstva uma i prirode kroz Moć uma,

odnosno Metodu osvajanja; kroz stvaranje Sistema iz kojega se sledi i u koji se sve uliva.

Utopija kao Sistem nije ništa drugo do cilj koji to nije. Metafizika politike, nauke, zdravog razuma itd. postavlja za cilj svoje ozbiljenje, ne shvatajući da je ono Ništa, a ne Utopija: mihilizam kao dovršenje intencija autoritarnog (sistemske) uma. Međutim, dijalektika uma ostavlja prostor da se i ne/ovšećene potencije ne/domišljatog Cilja (recimo, sloboda čoveka) prikažu kao suprotstavljene »slobodi«, koja se oslanja na Sistem (u vidu »saznate nužnosti«, »napredujućeg mišljenja«, »znanja kao moći« itd.), te se od Cilja mora odustati, paradoksalno — radi njegovog očuvanja. Isto tako, od slobode se odustaje da bi se održao pojam slobode, kojim se dalje može manipulisati u najrazličitijim pravcima i s najrazličitijim ciljevima, koji se operacionalizuju kroz različite ideološke racionalizacije (sloboda naroda, rase, države...). — podržane od strane određenih ideoloških pokreta. Zajednički imenitelj ovih bizarnih obrta metafizičkog (ideološkog) uma nalazimo u znamenitoj (zapadnjačkoj) »dijalektici prosvetiteljstva«, koja se u svojoj gradanskoj fazi³, i sada već u svetskim okvirima, razobličava kao puko »samoodržavanje i samopotrdavanje« koje ima cilj u sebi samome: stalno vraćanje iste Moći u potrazi sa Apsolutom (apsolutnom Moći) — isključujući pri tom rad na samome sebi, koji znači samoprevazilaženje i transcedenciju postojeceg.

4.

Radikalni novovekovni subjektivizam (istorijska forma meta fizike moći), rezultira insistiranjem na postavljanju kvaziutopiskog »cilja«, kao i na istovremenom odustajanju od njega — što je skupa određeno datom vrstom Moći, kao osnovnoj svrsi koja racionalizira (čitalj: opravdava) »sve postojeće«. Ne/svesni apologetski um koji nikada ne odlazi dalje od puke ideologije (»pogleda na svet«) ostaje totalizujući identitet koji svojom opštošću stvara privid istinitosti jedne od varijanti racionalizirajućeg uma, dok se zbiljski racionalno pitanje negiranja (negativiteta) postojeće stvarnosti uopšte ne da privesti k svesti.

Negiranje postojećeg tako ostaje u šemama ne/prosvećenog uma — nesposobnog da iskoraci iz začaranog kruga metafizičke impotencije. Lažne alternative svoju pravu prirodu pokazuju u susretu sa povesnim potencijama zbilje, koje svoje ishodište ne duguju metodi Moći i koje nastoje uspostaviti kvalitativno nove odnose sa vanjskom i unutrašnjom prirodom: Priroda se ne upoznaje tako što se destruktura, već upravo obratno — prilagodavanjem se spoznaje, kultivira u meri dosegnute granice humaniteta. Naravno, horizont istine humaniteta ne sme biti određen prosvetiteljskim antropocentrizmom — tim samozvanim čuvarjem neupitnih vrednosti povesti, jer bi to značilo povratak Moći i Sistema kao vrhunskoj meri svih stvari, odnosno povratak mitu o čovekovoj svemoći, koji ga je isuviše dugo zavaravao.

Bolesna osamljenost, u koju je zatvorena čitava priroda« (Horkeimer — Adorno) i povest, zajedno sa njom — ne može se nadići metafizičkim pojmovnim aparatom — bilo da je reč o prosvećenoj (naučnoj) varijanti uma, bilo da je u pitanju zdravorazumsko ili neko drugo ideološko mišljenje nesvesno svoga ishodišta u pretpojmovima (mitskom) mišljenju identitet.

Potraga za neposredovanim mišljenjem, za apsolutnom spoznajom povesti, total(itar)nom egzistencijom... rečju, za prosvetiteljskom Utopijom — označava nihilistički trijumf metafizičkog sveta vrednosti, koji u gradanskom svetu (i posebno u njegovoj kvazisocijalističkoj pod-varijanti) doživljava kulminaciju povesnog udesa. Pri tom valja imati na umu da se dijalektika ove povesne zbilje nikako ne može svesti na »pozitivne« i »negativne« strane stvarnosti (jer, tu je onda reč o »prudnovskoj dijalektici«, koja »uzima« pozitivne i »odbacuje« negativne strane stvarnosti i tako je reducirala na mehanicistički zbir »pozitivnog« i »negativnog«), već da ona, dijalektika povesnog, između ostalog, proizvodi potencije vlastitog prevladavanja⁴, bez čije refleksije um ostaje zarobljen mitološko-logističkim predrasudama, a mašinerija nastavlja da »osakačuje ljude, iako ih hrani« (Adorno).

5.

Dolazimo do čvrne tačke Utopije, koja pita o mogućnostima autorefleksije autoritarnog uma, odnosno: može li se sistemski misliti iz sistemskog uma? Može li se preko metafizike, uprkos metafizičkog istorijskog okružja i potreba koje oblikuju povesno-metafizički sadržaj i olik ljudske prirode? Čini se da um sistema ostaje svagda zaključani um, te da njemu nema života van izvesnosti Sistema. Za razliku od »zarobljenog um« (Miloš), koji spolja dobija okove što ga sputavaju, — »zaključani um« ograničava sebe samoga već po definiciji, s tim da vlastite okove doživljava kao prst sudsbine, koja možda i ne prija, ali bez koje se ne može.

Medutim, povesna stvarnost koju živimo, iako proistekla iz Sistema (metafizike) i njime ispirisana — svojim kvalitetom (sadržaj i forma) suprostavljena je pokušajima Sistema koji nastoje da je naknadno (ili iznova) prožmē i potisne — što samo produbljuje neminovni jaz između empirijskog »jest« i autoritativnog »treba«. Tako se klice ne-sistemskog uma pro/nalaze u rupama (»belim mrljama«) Sistema, odnosno u povesnoj zbilji čiji dijalektički kod odstupa od utvrdenog (strogog propisnog) mesta u shemi Sistema.

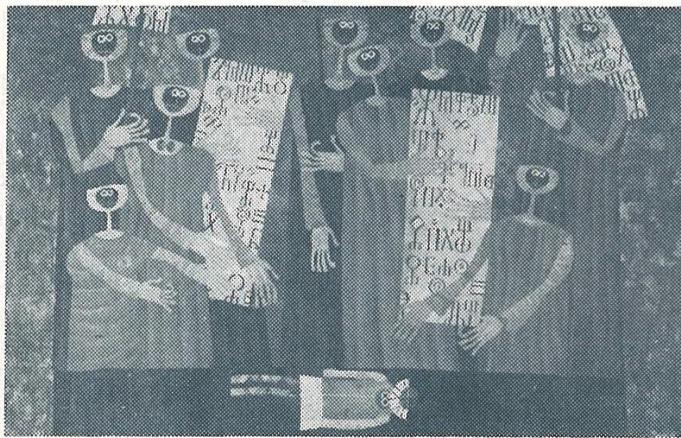
Ne pristajanje zbilje da se »umetne« u Sistem, odnosno nesposobnosti (nemogućnost) Sistema da »proguta« zbilju, dovodi do poznate vrtnje u krug istorijske metafizike, koja, čas sa većom, čas sa manjom brzinom, iscrpljuje vlastite mogućnosti. Pritom je uočljiva i izvesna, nazovimo je »malodušnost prakse« (mišljenja delovanja), koja kroz epohalni cinizam dobiva svoj istorijski oblik. Nikakvo čudo, ako se zna da su svi poznati sistemski zahvati (od politike do estetike) nemoćni spram ne/želenih emancipatorskih potencija vlastitih proizvoda, koji, opet, nemaju dovoljno snage (moći?) da se otrgnu od obećavajućih-kvaziutopiskih intencija Sistema.

Na taj način živimo dvostruku stvarnost empirije i kvaziutopije, koje se medusobno poništavaju onemogućavajući pri tom stvarni iskorak iz ne/problematizovane povesti i njenih istorijskih trenutaka. Nasuprotnog toga usuda prosvetiteljskog uma, mogućnost kreacije odista Novog (ne-sistemskog sveta) vidimo u stvaranju novog pojma Utopije, koji na Blachovom tragu (»Još-ne-bivstvujćeg«) biva orijentisan Nadom koja se, pak, ne da redukovati na puku Veru u izvesnost.

6.

Utopija posmoderne (utopija ne-metafizičkog socijalizma) ne pretende ka projekciji beskonfliktog socijalnog modela koji od čoveka traži da bude tabula rasa — »očišćen od svih naslaga prošlosti, tradicije i civilizacije«, već, naprotiv, upućuje ka ličnosti (individualni) koja u »vremenu ironije« (Eko), vremenu bez ishoda, kraja i završetka, traga za raznolikošću i dekonstrukcijom povesne zbilje, za povesnom dispenzijom i istorijskim diskontinuitetom, za demistifikacijom metafizike, za svesnim prevazilaženjem vladajućeg uma i subjekta.⁵

Da bi se izveo ovaj povesni obrat (»dekonstrukcija postojećeg«) nije potrebno konstruisati buduće sadržaje koji se imaju primenjivati u »realnosti«. Štaviše, sa stanovišta postmoderne Utopije to i nije moguće, jer odgovara samo »starome modernom, metafizičkom — kvaziutopiskom umu. Nasuprot modernog uma, koji uvek projektuje, konstruiše, računa i programira buduće, program trans-modernističkog uma (na tragu nadrealizma) jeste u tome da nema programa! Reč je o »teoriji« lišene metafizičkog opravdavanja i »praksi« ne omedenoj autoritativnim zahtevima uma. Dakako, nije reč o Utopiji »bezbržne neizvesnosti«, već je u pitanju povesni mražak, koji znači živeti sa neizvesnošću koja angažuje i motivira ljudske vitalne potencije. To je Utopija života, bez fetiša Moći — odustajanje od vladavine kao primarnog načina odnošenja sa drugim: komunikacija bez imperativa, a ne imperativ komunikacije.



Antiholizam Utopije postmoderne vladajućem totalitarističkom umu prikazuje se kao naivno (»nerealno«) mišljenje, delovanje, bez stvarne snage i, pogotovo, »moći«. Veća koncentracija energije postmodernizma, koja za sada biva tek povremeno uočljiva (umetnost, novi društveni pokreti, filosofija), u skladu sa nasledenim obrascima mišljenja tumači se kao nova društvena moć koja nastoji da se apsolutizuje i (sam) time potpisne staru. U meri u kojoj je takav proces doista ne delu — u toj meri je reč o »već vidjenom« procesu metafizike, koji je sa stanovišta postmoderne bespredmetan — ništavan. Nije stvar do toga da se stara utopija jednostavno nadomesti novom. Još manje ima smisla govoriti o volji za moć postmoderne Utopije. Svaki takav govor ogranicen je kategorijama Moderne, koje, opijene totalitarističkim zahtevima Moći, naprosto ne uspevaju da pojme potrebe van svoga bića.

Pravi put postmoderne Utopije ima karakter transideološkog »programa«, koji se ne obraća pojedinim regijama Uma (stvarnosti), već nastoji da kroz spoznaju dijalektičkog totaliteta zbilje očuva dignitet (individualnost) ličnosti, koja čini temelj socijalističke paradigme Utopije postmoderne.

Socijalistički individualizam postmoderne Utopije upućuje ka ličnosti koja kreativnim egoizmom prevladava egocentrizam⁶, individualijom prevazilazi univerzalizam kolektiva i istorije — dok slobodu i istinu shvata kao izazov (motiv) socijalističkog života, a ne kao prokletstvo (ili, pak, utehu) na putu ka imanicionoj Sreći.

7.

Iscrpljivanje zaključenog uma, koji uporno i već (pre)patentično za savremeni ukus traži spasonosni (izgubljeni?) ključ za Sreću — pokazuju se ne samo zaludnim, već i kontraproduktivnim pothvatom, čak i sa stanovišta Moderne. Odustajanje, pak, od potrage za famoznim ključem (rešavajućem formulom) povesti čini se odveć riskantnim, pomalo i suludim potezom.

U vremenu u kome mitologija iznova potiskuje um koji je sama iznedrila, učinivši od njega »napredujuće mišljenje« — utopijski zahtev postmoderne za napuštanjem carstva izvesnosti, zasnovanog na (ne)sigurnim činjenicama ekzantne Prirode i Uma — doima se ne samo kao »naivan«, već i upravo suprotno: kao ideološki neprihvatljiv (dakle, ne više naivan) zahtev, već jednom rečju — kao »neprijateljsko« i »štetno« insistiranje za neuvhvatljivim.

Politika ekonomije (kao dominantne sfere moći povesne zbilje) tek dolaze k svosti o vlastitom biću. Pitanje je samo hoće li um ponovo krenuti Odisejevim stopama, ili je možda u međuvremenu nešto i naučio? Na žalost, dopustimo sebi i malo modernističkog cinizma — »istorija nas uči kako nas istorija ničemu nije naučila.«

Davno pominjan i nikada do kraja osmišljeni »kraj metafizike« pokazuje se kao sasvim aktuelan i isto toliko neizvestan »projekt«. Nai-me, metafizika (ideologija) nije nikada napustila svoje rodno mesto — povesnu zbilju; stvar je samo konsekventno provedene — stiglo se do nihilizma.

Upravo u tome saznanju nalazi se izvor energije postmodernističke Utopije, koja održava Nadu u Novi Um, ostavljajući, pri tom, žive ideje (o boljem, lepšem, pravednjem itd. itd.), koje prolaze kroz filtere autonomnih ličnosti — ne upuštajući se u kanone njihovog »(s)provodeњa« u istorijsku realnost.

8.

Izvesno je da je problem Utopije postmoderne u nas, uz retke, ali i značajne izuzetke, na samim marginama teorijskog interesovanja — o drugim ideoleskim prostorima da i ne govorimo. Stoga ne treba da čude uporna i zamorna plediranja »za« i »protiv« kvaziutopije, oličenih u borbenoj apologetici i nemuštoj kritici postojećeg, koje skupa ne izlaze iz horizonta svoga predmeta. I dok s jedne strane traje ovaj napuhani sukob pretencioznih metafizičara, s druge strane povesnog praxisa nalaže novi sadržaju, od čije teorijsko-praktičke recepcije, kako bi to rekli naši frustrirani futuristi-ideolesi — zavisi »ulaznica Jugoslavije u XXI vek«. Valja znati da tu imaginarnu ulaznicu nije moguće prosto »kupiti« (jer za to su, između ostalog, potrebne pare — koje nemamo, ili strpljivost čekanja — koja nam je strana); ona se mora »štampati« (kreirati, osmislit) u vlastitoj nakladi, imajući pri tom u vidu i njen izgled i njenu vrednost.

Štaviše, kulturne, naučne, naravno i političke implikacije pukog stajanja i čekanja u redu »za novu epohu« pokazuju se ideoleski prepoznatljivim kao izraz »socijalističkog« (neo)konzervativizma, koji, upravo u horizontu političkog moralisanja — tipičnog proizvoda srednje gradanskog uma.

Ostaje nam samo povesna spoznaja da, niti istorijska obećanja liberalizma kao »univerzalizujuće buržoaske ideologije« (Jameson), niti eshatološke vizije komunizma — danas (više) ne poseduju unutrašnju energiju koja bi ih vodila ka društvenoj promociji i angažmanu. Stoga proces emancipacije od novovkovne politike (kao jedne od osnovnih formi autoritarnog uma) nužno mora pratiti i političku emancipaciju, čiji se smisao, u duhu postmoderne, više ne nalazi u izvikanom (više) partijskom sistemu i medusobnom interesnom prepucavanju, već se iskazuje u artikulisani i zadovoljavaju »novih« povesnih potreba čoveka (pojedinka) od čega zavisi i »utopijska« borba za posve novi način mišljenja i postojanja u svetu.

Snažni metafizički tradicionalizam političkog i kulturnog života u nas, u poslednje vreme iznova ojačan (zapravo, ogoljen i do smeha/su prepoznatljiv), kao da ne ostavlja prostora za »novi optimizam« postmoderne Utopije, čija raznolikost, dinamičnost i osebujnost toliko protivreče monolitnosti i monotonosti tradicionalističkog. To, naravno, još ništa ne govorи u prilog tvrdnji o povesnoj neadekvatnosti za /date »racionalne utopije socijalizma« (A. Heller); naprotiv njenu sudbinu napokon može postati stvar istorijske pameti, hrabrosti i mašte, a ne više ideoleske »ocene stanja« — čitaj: samovolje, volje za vlašću i dogmatizma.

Hoćemo li stupiti na povesnu stazu nesputanog socijalizma, uprkos omamljujućoj moći sveprisutnog autoritativnog uma »subjektiviziranog« kroz nacionalne mitomane i dogmatske kadrovice — zavisi nadavse od epohalnog susreta teorije i prakse, koji u ovom času, poput identičnih magnetnih polova, zaziru jedno od drugoga istražavajući u izvljavanju vlastitih »zakonitosti« — sve u naivnom uverenju (strahu?) da do susreta (»časa istine«) doći neće.

1. Max Horkheimer — Teodor Adorno: *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974, str. 52.

2. Ibid, str. 29, 30.

3. Kod Gadamera reč je o prosvjetiteljstvu »našeg veka« (od drugog svetskog rata na ovamu), vremenu »obećanja racionalnog vladanja svetom«. Vidi Hans Georg Gadamer: *Trostruko posvetiteljstvo*, Književne novine, 726/87, str. 17.

4. Čak i najžešći kritičari povesne stvarnosti prosvjetiteljstva, kao što su Horkheimer i Adorno, nakon što konstatuju da je »ovisnost o prodomu sadržana u ovladavanju prorodom bez koje duh (prosvjetiteljstva — prim. aut.) ne egzistira«, ostavljaju mogućnost da »svaki napredak civilizacije obnavljanjem gospodstva obnavlja i perspektivu pomirenja sa prorodom«. Ibid, str. 53.

5. Radi preciziranja ove pomalo maglovite i svakako (nužno) nedovoljno odredene sintagme »Utopija postmoderne«, valja reći da naše promišljanje postmoderne ne sledi kritika toga pojma, što se da nači kod Habermasa (politička racionalnost postmoderne upućena ka kritici univerzalnih i utopijskih idealavisokog modernizma), ili, recimo, kod Richarda Wolina, koji postmodernu izjednačuje sa poststrukturalizmom (ništenje subjekata: kraj istorije, kraj čoveka) i njemu analognom teorijom sistema (Luhmann), odnosno masovnom kulturom i njenim pseudodemokratskim / emancipatorskim karakterom. (Vidi »Marksizam u svetu«, Rasprave o modernizmu i postmodernizmu, 1986, br. 4, 5.)

Reč je o tome da, uprkos terminološkoj zbrici (koja ne mora biti nimalo naivna), složenom pojmu — Utopija postmoderne priključujemo one sadržaje koji se dalje nadovezuju na već osvojene vrhove modernizma (subjekat i njegove vrednosti, dinamizam, decentralizovani / pogled na svet, itd., s tim da se konačno gube (nestaju) njihovi apsolutistički i autoritarni atributi, koji su i proizveli ono što se zove kriza Moderne i stvarnosti njome utemeljene. Stoga za nas postmoderna ne znači prosto »ideolesko pobijanje modernizma« (Lukach, recimo), već predstavlja kreativno prevladavanje (»Uzdizanje«) modeznizma, čija istina ostaje, a laž se razobličava.

6. Vidi Pol Dil: *Psihologija motivacija*, Prosveta, Beograd, 1978, str. 97, 179, 191, i dr.